KATHOLIEKE UNIVERSITEIT LEUVEN
FACULTEIT LETTEREN
OPLEIDING GESCHIEDENIS

Werkcollege Sociale en politieke identiteiten, bewegingen en structuren in de 19e en 20e eeuw B

Het fascisme (en nazisme) in de jaren ’20-’30-’40 in België en Nederland

Begeleider
Prof. dr. Lex Heerma van Voss en Dhr Kim Christiaens

Paper
ingediend door

DIETER MAHO

Leuven academiejaar 2008-2009

Dieter Maho
Master Geschiedenis

Inleiding

Het fascisme heeft een stortvloed aan inkt doen vloeien. Er zijn duizenden boeken en wetenschappelijke artikelen gewijd aan dit thema. Over Hitler en het nazisme is er zelfs nog veel meer verschenen. Het fascisme en nazisme in België en Nederland is ook een veel beschreven onderwerp. Het spreekt voor zich dat niemand in staat is zich alle literatuur over fascisme eigen te maken. Dit geldt ook zo voor het fascisme en nazisme in België en Nederland.[1] In deze paper zal ik een vergelijking maken over het fascisme (en nazisme) in België en Nederland in de jaren ’20-’30-’40. Het werk van Philip Rees *Fascism and pre-fascism in Europe, 1890-1945: a bibliography of the extreme right* vormde samen met de bibliografische verwijzingen in de *Dictionnaire historique des fascismes et du nazisme* het startpunt van de zoekstrategie voor dit werkstuk.[2] In deze werken zijn heel wat nuttige titels terug te vinden die handelen over het fascisme, maar ook over het gekozen onderwerp van deze paper. Specifieke titels over het fascisme (en nazisme) in België en Nederland haalde ik uit twee werken en een artikel in een encyclopedie, namelijk: *De laatste tijd: geschiedschrijving over Nederland in de 20e eeuw, Beknopte bibliografie van de politieke en sociaal-ekonomische evolutie van België 1918-1988* en ‘Rechts-radicalisme’ in de *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*.[3]

In een eerste deel geef ik een korte bijdrage over de historiografische discussie over de definitie van het fascisme. De werken van Aristotele A. Kallis *The fascism Reader* en Roger Griffin *International fascism: theories, causes and the new consensus* behandelen deze discussie. Wat zijn de belangrijkste theorieën en interpretaties in dit verband? Wat is het fascisme? Bestaat er een algemeen aangenomen definitie van deze beweging? Op deze vragen tracht ik antwoorden te geven. In een tweede deel zal ik overgaan tot de eigenlijke vergelijking. In deze vergelijking komt de invloed van het fascisme (en nazisme) op de politieke wereld in België en Nederland in de jaren ’20-’30-’40 aan bod. Het fascisme had als beweging immers banden met verschillende politieke partijen zoals onder andere het *VNV* en de *NSB*. Deze uiterst rechtse partijen zijn echter niet gelijk aan de beweging, maar ze vormden

---

[1] R.O. PAXTON, *The anatomy of facism,* Amsterdam, 2005 (vertaald door E. KROL, *De anatomie van het fascisme,* Amsterdam, 2005, 254).

[2] P. REES, *Fascism and pre-fascism in Europe, 1890-1945: a bibliography of the extreme right,* Brighton, 1996, 1-25 en 82-95 en S. BERNSTEIN, C. BURUCOA-BRUANDET en P. MILZA ‘Fascisme’, *Dictionnaire historique des fascismes et du nazisme,* Brussel, 1992, 805-807 en 823.

[3] A.A. DE JONGE, ‘Het fascisme en nationaal-socialisme’, N. BOOTSMA en P. LUYKX red., in *De laatste tijd: geschiedschrijving over Nederland in de 20e eeuw,* Utrecht, 1987, 166-191 DE WAELE, M., GAUS, H. en VAN EENOO, R., *Beknopte bibliografie van de politieke en sociaal-ekonomische evolutie van België 1918-1988,* Gent, 1988, 86-88 en 292-296 en L. VOS, ‘Rechts-radicalisme’, *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging,* Tielt, 1998, 2550-2556.

er wel een onderdeel van. In de paper komen verschillende ‘rechtse’ partijen aan bod, doch zullen ze niet een voor een besproken worden. Ik zal trachten de belangrijkste krachtlijnen weer te geven van zowel het Belgische als het Nederlandse fascisme. Was er wel sprake van ‘een Belgisch en Nederlands fascisme’? Hoe ontstond het fascisme in België en Nederland? Hoe evolueerde het Belgische en Nederlandse fascisme tijdens het interbellum? Wat was de rol tijdens de Tweede Wereldoorlog? Vormde de Tweede Wereldoorlog een breuk voor het fascisme (en nazisme) in België en Nederland? Tenslotte: waren er overeenkomsten en/of verschillen tussen het Belgische en Nederlandse fascisme? Op al deze vragen tracht ik antwoorden te geven.

Deel I

Definitie van het fascisme

De geschiedenis drijft ons naar debatten, kritische discussies en verschillende visies op controversiële en vijandige opvattingen van het verleden. Historici, politieke en sociale wetenschappers construeerden het verleden door hun verhalen en hun interpretaties. Het verleden vertelt ons ook veel over het heden, bijvoorbeeld over de nationale geschiedenis. Maar hoe wordt een ‘oncomfortabele’ periode uit de eigen geschiedenis weergegeven? Een van de beste voorbeelden hiervan is het fascisme.[4] Hoe keek men naar het fascisme in de geschiedschrijving en wat verstond men onder ‘fascisme’? Bestaat er een algemene definitie van dit fenomeen?

In de acht decennia sinds de eerste verschijning in Italië heeft men meerdere malen het concept van het fascisme beschreven en herschreven. In de geschiedschrijving over het fascisme stonden er verschillende vragen centraal: Was het fascisme een ideologie of een systeem van regels? Was het een fenomeen van het interbellum of bestaat het de dag van vandaag nog? Was het een Europees of globaal verschijnsel? Was het revolutionair, reactionair, regressief of zelfs contrarevolutionair in zijn doeleinden? Heeft de term ‘fascisme’ enige analytische waarde voor het beschrijven van de ervaring in zo vele (en verschillende) landen? Van bij het begin splitste de fascistische theorie zich in twee gescheiden families, namelijk de marxistische en de niet-marxistische. De marxistische theorie versplinterde in verschillende groepen, die het gemeenschappelijk standpunt hadden dat ze het fascisme zagen als een contrarevolutie. Het fascisme stond als bedreiging tegenover het socialisme en tegen de hegemonie van het kapitalisme. De niet-marxisten hadden geen gemeenschappelijke theorie of interpretatie over het fascisme. Er ontstond in de jaren ‘70 een duidelijk schisma tussen politieke theorieën en empirische geschiedschrijving. Historici kregen het verwijt dat ze enkel het fenomeen op zichzelf beschreven, maar dat ze te weinig interesse toonden voor het debat over het ‘fascist minimum’ en de definitie van het fascisme. Het meest fundamentele probleem in dit debat was of er sprake was van een ‘generic fascism’. De vraag was of men de verschillende fascistische vormen in een enkelvoudig conceptueel raamwerk moest plaatsen. Of was het fascisme een product van niet vergelijkbare inlandse omstandigheden en historische trends? Ernst Nolte ondernam een poging in 1963

[4] A.A. KALLIS, *The fascism reader*, Londen, 2003, 1-3.

met zijn werk *Der Faschismus in seiner Epoche*[5] door drie fascismen te vergelijken. Hij maakte hierin een vergelijkende analyse tussen het Duitse nationaalsocialisme, het Italiaanse fascisme en de Action Française. Voor hem was het fascisme een begrijpelijk en bruikbaar label, passend voor de ervaring van verschillende Europese landen in de tussenoorlogse periode. Hij suggereerde eveneens dat fascisme een tijdsgebonden fenomeen was dat opgesloten zat tussen de twee wereldoorlogen. Het werk van Nolte heeft de aanzet gegeven tot een algemene definitie van het fascisme. Dit 'generic fascism', zoals het wordt betiteld door de verschillende auteurs, was volgens Nolte gebaseerd op een geschiedenis van ideeën en stond daardoor tegenover de vroegere "op klasse gebaseerde" analyses die gekenmerkt waren door marxistische en liberale interpretaties van het fascisme. Noltes *Der Faschismus in seiner Epoche* lag daarom aan de basis van een hele reeks studies die handelden over het fascisme. Ondanks de grote historiografische bijdrage die Ernst Nolte had geleverd, kwam er kritiek, zowel uit linkse als uit rechtse hoek. De 'linkse' historici bekritiseerden zijn focus op ideeën in plaats van sociale en economische toestanden als een motiverende kracht en als verklaring voor het fascisme. Ook vonden ze dat Nolte voor zijn studie te fel afhankelijk bleef van de fascistische geschriften zelf. De kritiek uit 'rechtse' hoek is van een heel andere aard. Historici, onder wie Karl Dietrich Bracher, bekritiseerden namelijk de hele notie van een 'generic fascism' als intellectueel ongegrond.[6] John Lukacs ging zelfs een stap verder en hij vroeg zich af of er wel iets bestaan had als een 'generic fascism'.[7] Hiermee werd de kiem gelegd van een jarenlange discussie over het al dan niet bestaan van een 'generic fascism'. Politieke theoretici brachten wel theorieën en definities over hoe men het fascisme het best kon benaderen, maar er bestond geen consensus over.[8] In de jaren '80 en '90 verschenen er talrijke nieuwe werken over het fascisme. De vernieuwde interesse in het fascisme produceerde een serie van nieuwe verklaringen en definities die verder licht zette op de algemene aard van het fascisme. Stanley G. Payne lag samen met Roger Griffin aan de basis van een consensus tussen de twintigste-eeuwse historici en de politieke wetenschappers, met betrekking tot de natuur van het 'generic fascism'. Ze gingen kijken naar wat alle bewegingen gemeenschappelijk hadden om zo tot een bepaling van dit 'generic fascism' te komen. Het onderliggende thema in het werk *International fascism: theories, causes and the new*

---

[5] E. NOLTE, *Der faschismus in seiner Epoche: Action Française, Italienischer Faschismus, Nationalsozialismus* , Munchen, 1963 (vertaald door VENNEWITZ, L., *Three faces of fascism: action Française, Italian fascism, national socialism,* New York, 1969).
[6] C. MAIER, *The unmasterable past,* Cambridge, 1988, 85-87.
[7] J. LUKACS, *The Hitler of history,* New York, 1997, 118.
[8]A.A. KALLIS, *The fascism reader,* Londen, 2003, 45-46 en S. BERNSTEIN, C. BURUCOA-BRUANDET en P. MILZA, 'Fascisme', *Dictionnaire historique des fascismes et du nazisme,* Brussel, 1992, 271 en A.A. DE JONGE, 'Fascisme: een omstreden en beladen begrip', *Spiegel Historiael,* 22 (1987), 484.

consensus van Roger Griffin uit 1998 is dat, op basis van de verklaringen die in de jaren '70 en '80 zijn gegeven, de meest vooraanstaande specialisten in de jaren '90 uiteindelijk tot een consensus kwamen. Deze consensus stelde dat 'generic fascism' vooral een fenomeen van het interbellum is geweest. Het fascisme was een coherent ideologisch systeem met zijn eigen revolutionaire agenda in de zoektocht naar een derde weg tussen het liberalisme en socialisme. Het stond voor een moderne, revolutionaire, 'massapolitiek', die evenwel zeer bescheiden was wat betreft maatschappelijke basis en specifieke ideologie. Het fascisme ontleende zijn interne cohesie en drijvende krachten aan een kernmythe die voortkwam uit een periode van gemerkte nationale terugval en decadentie. Het berustte op een herboren extremistisch nationalisme dat vernieuwing bracht in een postliberale nieuwe orde. Het ontwikkelde een relatief unieke publieke stijl met de nadruk op massa-emotie met militaristische kenmerken[9]. Centraal stonden een strikte hiërarchie en een autoritaire politiek, met een onderscheidende verheerlijking van politiek geweld en oorlog.[10] Verder was het fascisme ook een antibeweging. Het was tegen het communisme, conservatisme, liberalisme, socialisme, de democratie en de vrijheids- en gelijkheidsopvattingen van de Franse revolutie. Het streefde naar een autoritaire staat die de economische belangengroepen aan zich ondergeschikt maakte en het streefde zijn doelen na door middel van een hiërarchisch gestructureerde massabeweging. Met andere woorden: het fascisme streefde, anders dan de ouderwetse autoritaire regimes, ernaar de massa in de politiek te betrekken als steunpilaar van het regime.[11] Voor de vertegenwoordigers van deze nieuwe consensus vormde het fascisme een systeem van specifieke waarden, dewelke haar oorsprong vond in intellectuele trends van de 19^e^ en de vroege 20^e^ eeuw. Deze omschrijving moest komaf maken met de jarenlange discussie die er heerste over de definitie van het 'generic fascism'. De auteur gaf wel aan dat het een beperkte consensus bleef, die niet noodzakelijk door iedereen gebruikt wordt in de literatuur. Ondanks dat zijn aanpak vanuit verschillende hoeken wordt bekritiseerd, heeft hij toch een blijvende impact op de literatuur over het fascisme van de afgelopen vijftien jaar. Hij bouwde voort op het werk van George Mosse, Stanley G. Payne, en Giovanni Gentile in het belichten van de revolutionaire en gehele politiek-culturele natuur van de fascistische revolutie. Critici beweerden echter dat Griffin 'objectief' pro-fascistisch was in het beschrijven van het fascisme en keurden daarom zijn definitie af. Ook nu bleven er

[9] Uniformen, vlaggen, groet.
[10] R. GRIFFIN, *International fascism: theories, causes and the new consensus,* Londen, 1998, 14.
[11] A.A. DE JONGE, 'Fascisme: een omstreden en beladen begrip', *Spiegel Historiael,* 22 (1987), 486 en E. GERARD, *Hedendaagse geschiedenis,* Leuven, 2005, 110-11 en S.G. PAYNE, *Fascism: comparison and definition,* Madison, 1980, 4-8.

tegenstanders van een formulering van een ‘generic fascism’. Gilbert Allardyce, Karl Dietrich Bracher en Renzo De Felice namen het voortouw in dit verzet. Volgens hen kan men het fascisme niet algemeen bekijken, omdat de verschillende fascistische bewegingen allemaal te verschillend zijn en men ze daarom niet in een gemeenschappelijke categorie als ‘generic fascism’ kan plaatsen.[12]

[12] S.G. PAYNE, *A history of fascism, 1914-1945*, Londen, 1996, 461.

Deel II: het fascisme in België en Nederland in de jaren ’20-’30-’40

Onder invloed van de Amerikaanse president Wilson was de strijd van de geallieerden in de Eerste Wereldoorlog een strijd tegen de autocratie en voor de nationale zelfbeschikking geworden. In 1918 werd Europa inderdaad overspoeld door een golf van democratie. Maar de democratie bleek niet bij machte om de grote economische, sociale en politieke problemen die de overgang naar vrede meebracht, op te lossen. Vele landen kwamen in de greep van politieke instabiliteit, mede door de uitbreiding van het stemrecht.[13] De democratie werd in vraag gesteld en bleek niet zelden een gemakkelijke prooi voor het fascisme, dat zichzelf opwierp als een dam tegen het communisme. De geschiedenis van het tussenoorlogse Europese fascisme is gekenmerkt door de inspanningen van alle inlandse ‘fascistische’ partijen om de politieke macht te bereiken. In de jaren ’20 bleef het fascisme een nationaal kenmerk met geen internationale implicaties. Het ontwikkelde zich in de verschillende Europese landen volgens de eigen nationale omstandigheden, maar het Italiaanse fascisme vormde een bron van interesse en bewondering voor de vroege fascisten. In de late jaren ’20 en het begin van de jaren ’30 gingen de fascistische leiders in heel Europa zich richten naar de landen waar het fascisme wel enigszins succesvol aan de macht was. Nazi-Duitsland en/of het Italië van Mussolini dienden als voorbeeld voor de verschillende uiterst-rechtse partijen. Het rechtse extremisme werd verder nog versterkt door de economische wereldcrisis die zich in de jaren ’30 in heel Europa liet voelen. De drang naar een ‘Nieuwe Orde’ werd met de dag groter. Die opvatting groeide niet alleen in extremistische kringen, maar ook bij de gevestigde politici. In 1939, vlak voor het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog, waren er van de 39 Europese landen nog elf democratisch (onder andere België en Nederland). In deze landen konden de democratische instellingen de bedreiging van de Nieuwe Orde het hoofd bieden. Maar ook hier werd de uitvoerende macht via volmachten versterkt om zo het parlementaire systeem meer slagkracht te geven. Ook in deze landen oefende de Nieuwe Orde een aantrekkingskracht uit. De Tweede Wereldoorlog zorgde echter voor een keerpunt. De ‘fascistische’ partijen kregen nu, door middel van collaboratie met Duitsland, de kans om de macht uit te oefenen. Ze zagen nu de mogelijkheid om hun (politieke) eisen zien ingewilligd

[13] In België werd in 1893 het algemeen meervoudig stemrecht ingevoerd voor Belgische mannelijke burgers en in 1919 werd het algemeen enkelvoudig stemrecht ingevoerd wat betekende dat een man een stem mocht uitbrengen Bron: http://www.verkiezingen.fgov.be/index.php?id=423&L=1. In Nederland werd het algemeen mannenkiesrecht ingevoerd in 1917 en 1919 werd dit uitgebreid tot het algemeen kiesrecht, dus ook voor vrouwen. Bron: http://www.allesopeenrij.nl/index.html?page=http://www.allesopeenrij.nl/lijsten/politiek/kiesrecht.html.

te worden.[14] Het einde van de Tweede Wereldoorlog betekende echter meteen het einde voor het fascisme en nazisme. De naoorlogse jaren werden gekenmerkt door de massale afrekening met de autoritaire en fascistische gezinde krachten die het tijdens de bezetting voor het zeggen hadden.[15]

In 2004 verscheen *The anatomy of fascism* van Robert O. Paxton, later vertaald in 2005 door Edzard Krol als *De anatomie van het fascisme*. Hierin herhaalde Paxton zijn interpretatie die eerder al verscheen in het artikel *The five stages of fascism* in 1998.[16] Men moet het fascisme land per land bestuderen en vergelijken, maar volgens 'de vijf stadia van het fascisme', aldus Paxton. Dit houdt in dat men moet kijken naar de opkomst van de fascistische bewegingen, hun rijping als partijen in een politiek systeem, hoe ze de macht verwierven, hoe ze de macht uitoefenden en tot slot wat de lange termijnplannen van deze beweging waren. Door al deze aspecten toe te passen komt men tot de beste interpretatie van het fascisme. Toch zijn er een paar opmerkingen in verband met de 'theorie' van Paxton. Hoewel Paxtons eigen empirische onderzoek op een semi-collaborerend regime gebaseerd is (namelijk het Vichyregime in Frankrijk), zijn de stadia 3-5 in het boek *The anatomy of fascism* geïllustreerd met de gevallen van Duitsland en Italië. Dit moet men in het achterhoofd houden bij het gebruiken van het schema van deze Amerikaanse historicus. Het is overigens meer een schema van stadia, dan een theorie. Met deze opmerkingen in het achterhoofd zal ik het schema van Paxton toepassen op het Belgische en Nederlandse fascisme.

[14] E. GERARD, *Hedendaagse geschiedenis,* Leuven, 2005, 204-206 en S.J. WOOLF, *Fascism in Europe,* Londen, 1981, 3-16 en J. LONDERS, *De negatieve werking van een civiele maatschappij: België in de jaren '30: case-study's van het Verdinaso, het VNV en Rex Vlaanderen,* Onuitgegeven licentiaatsverhandeling, departement sociale wetenschappen, Katholieke Universiteit Leuven, 2006, 56-57.
[15] E. WITTE., 'Hoofdstuk 6: Tussen restauratie en vernieuwing (1944-1950)', in *Politieke geschiedenis van België van 1830 tot heden,* Antwerpen, 2005, 262.
[16] R.O. PAXTON, 'The five stages of fascism', *The Journal of Modern History,* 70 (1998), 11-23.

De opkomst van de fascistische beweging

Voor de geschiedenis van het fascisme (en nationaalsocialisme) in België vormde de Eerste Wereldoorlog een onmiskenbaar uitgangspunt. België nam, in tegenstelling tot Nederland, wel deel aan de Groote Oorlog. Na de Eerste Wereldoorlog kende België een opstoot van nationalistische bewegingen. Het Belgisch- en Vlaams-nationalisme speelden in de naoorlogse jaren een belangrijke rol. Hoewel een Belgisch-patriottische overwinningsroes in de jaren na 1918 de klok probeerde terug te draaien, beïnvloedde de Vlaamse kwestie daarna meer en meer het politieke leven.[17] De Vlaamse nationalisten vroegen na de oorlog culturele en politieke autonomie voor Vlaanderen. Dit moest gebeuren door België te veranderen in een federale staat, door Vlaanderen te laten incorporeren bij Nederland of door onafhankelijkheid van Vlaanderen. De belangrijkste Vlaams-nationalistische partij na de Eerste Wereldoorlog was de *Frontpartij*, ook wel *Vlaamsch Front* genoemd. Deze politieke partij ontstond in 1919 uit de *Frontbeweging*. Het was een democratische partij die hoofdzakelijk bestond uit veteranen en oud-activisten en streefde naar complete autonomie voor Vlaanderen[18] op het gebied van administratie, onderwijs, rechtspraak en dienstplicht. Ze eiste eveneens de vernederlandsing van de Gentse universiteit. De leiders van de partij waren studenten of voormalige studenten uit Leuven en Gent. Het was een ideologisch samengestelde partij die bestond uit een minderheid van vrijdenkers uit Gent en Antwerpen en uit een krachtige katholieke meerderheid die sterk was toegewijd op religieus fanatisme.[19] Deze strekking van het Vlaams-nationalisme was dus niet fascistisch volgens de hierboven gegeven definitie. Desondanks bevatte de partij prefascistische elementen die men in de jaren '20 in de Vlaamse cultuur ook kon terugvinden. De wortels van het Vlaams-nationale rechts-radicalisme en Vlaamse fascisme lagen bijgevolg in de Eerste Wereldoorlog en de jaren '20.[20] Naast het Vlaams-nationalisme ontwikkelde er zich ook in Franstalige Belgisch-nationalistische kringen sterke uiterst rechtse stromingen. De wortels van dit Belgische nationalisme lagen ook in de

---

[17] J. CRAEYBECKX, 'Hoofdstuk 4: Van de Eerste Wereldoorlog tot de grote economische depressie', in *Politieke geschiedenis van België van 1830 tot heden,* Antwerpen, 2005, 193.

[18] De Frontpartij stond voor het 'maximumprogramma' wat betekende dat men autonomie eiste voor Vlaanderen. Tegenover de 'maximalisten' stonden de' minimalisten'. Dit waren gematigde Vlamingen binnen de traditionele partijen die streefden naar een minimumprogramma. Het belangrijkste verschil was dat zij zelfbestuur voor Vlaanderen afwezen. Bron: J. LONDERS, *De negatieve werking van een civiele maatschappij: België in de jaren '30: case-study's van het Verdinaso, het VNV en Rex Vlaanderen*, Onuitgegeven licentiaatsverhandeling, departement sociale wetenschappen, Katholieke Universiteit Leuven, 2006, 55.

[19] F.L. CARSTEN, *The rise of fascism,* Londen, 1967, 206.

[20] C. COBBAERT, *In het Nieuwe Europa: de Europese gedachte bij de Nieuwe Orde en collaboratiebewegingen in Vlaanderen (1931-1944),* Onuitgegeven licentiaatsverhandeling, departement Geschiedenis, Katholieke Universiteit Leuven, 2003, 16 en R.L. SCHUURSMA, *Fascisme-2: in een aantal landen in de jaren 1919 tot 1945,* Kampen, 1975, 19-20.

Eerste Wereldoorlog. Het identificeerde zich met de strijd tegen Duitsland en tegen het Vlaams-nationalisme dat als pro-Duits werd beschouwd. In de jaren ’20 ontstonden er twee politieke partijen die de belangrijkste vertegenwoordigers werden van dit nationalisme. Het *Action Nationale* en *Legion nationale* begonnen als nationalistische bewegingen en ontwikkelden zich tot uiterst rechtse partijen. Het *Legion nationale* ging zelfs nog een stap verder. Deze partij ontwikkelde zich onder leiding van Paul Hoornaert in de jaren ’20 tot de eerste fascistische partij in België. Hij transformeerde het *Legion nationale* in een partij die een verwantschap zocht met het Italiaanse fascisme en hij sprak als eerste zijn wens uit over een ‘Nieuwe Orde’. De partij werd een propagandacentrum voor Mussolini en een echte paramilitaire privé-militie met steunpunten in heel België, maar het kende vooral ‘succes’ in Wallonië. Deze politieke partijen inspireerden zich samen met de andere kleinere Belgisch-nationalistische bewegingen op de ideeën van de Franse reactionair Charles Mauras en zijn uiterst rechtse Action Française. De basisideeën van deze politieke strekking waren een sterk overheidsgezag met de koning aan het hoofd in plaats van een parlementair stelsel en men wilde de creatie van corporatistisch systeem met wettelijke verantwoordelijkheden. Beide partijen slaagden er echter niet in om een massabeweging te worden.[21] Dit kwam doordat het zelfbeeld van België ernstig werd aangetast na de Eerste Wereldoorlog. De communautaire problemen die de kop opstaken na deze oorlog speelden een belangrijke rol bij de opkomst van de fascistische beweging in België. Ze zullen in de latere fase van het Belgische fascisme een belangrijke plaats innemen.[22] Het Nederlandse fascisme kende zijn oorsprong net zoals het Belgische fascisme in de jaren ’20.[23] De Eerste Wereldoorlog ging aan Nederland voorbij, zodat zij geen generatie van oud-frontstrijders kende zoals in België het geval was. Na de Eerste Wereldoorlog kende Nederland een duale crisis die de staatsvorm in vraag trok.[24] Nadat in 1918 in Nederland het algemeen kiesrecht was ingevoerd, gingen er stemmen op die verkondigden dat de parlementaire democratie onmachtig was om de problemen van de

[21] R.H. CHERTOK, *Belgian Fascism,* Ann Arbor, 1977, 37-38.
[22] L. SCHEPENS., ‘Fascists and nationalists in Belgium, 1919-1940’, G. BOTZ en S.U. LARSEN red., in *Who were the fascists: social roots of European fascism,* Bergen, 1980, 503-504 en J. STENGERS, ‘Belgium’, H. ROGGER en E. WEBER red., *The European right: a historical profile,* Berkeley, 1965, 140-151 en W. DE BOCK en M. DE WILDE, *De mooiste jaren van een generatie: de nieuwe orde in België voor, tijdens en na WO II,* Berchem, 1982, 55 en G. CARPINELLI, ‘The Flamish variant in Belgian fascism’, *Wiener Library Bulletin,* 26(3-4) (1972-1973), 23-24.
[23] A.A. DE JONGE, ‘Nederland en het fascisme in de jaren dertig’, *Spiegel Historiael,* 1 (1980), 622.
[24] E. HANSEN., ‘Fascism and Nazism in the Netherlands 1929-1939’, *European Studies Review,* 11(3) (1981), 364 en A.A. DE JONGE, *Crisis en critiek der democratie: anti-democratische stromingen en de daarin levende denkbeelden over de staat in Nederland tussen de wereldoorlogen,* Utrecht, 1982, 6-13.

maatschappij juist, doeltreffend en tijdig op te lossen.[25] Er ontstonden verschillende autoritaire clubs en forums in de naoorlogse jaren die kritiek hadden op de liberale, parlementaire staat. Ze stelden de vorm van de Nederlandse staat en de aard van de politieke instituties in Nederland in vraag. Achter deze crisis lag er nog een tweede grotere crisis. Men verwierp de principes en de filosofische stellingen waarop het liberale, parlementaire stelsel was gebaseerd. Deze brede crisis begon in Europa op het einde van de 19e eeuw en werd versneld door het traumatische einde van de Eerste Wereldoorlog.[26] Het Nederlandse fascisme heeft zijn wegbereiders niet in een groep, maar in verschillende los van elkaar staande groeperingen. Deze groep bestond uit een rechtervleugel van het liberalisme, een gezelschap dat zich verzamelde rond de felle antidemocraat G.J.P.J Bolland, een aantal vurige katholieke jongeren en een groep van Amsterdamse intellectuelen, artiesten en schrijvers die zich groepeerden rond de kunstenaar Erich Wichman. Hij organiseerde een groep die gekend was als de *Rapaillepartij*. Hij protesteerde tegen het algemeen kiesrecht en tegen de burgerlijk-democartische samenleving. Hoe luidruchtig en fel de mensen van deze groepen ook waren, het waren hoofdzakelijk protesteerders en dwarsliggers. Ze deden echter geen poging om ‘de massa’ te organiseren.[27] In het begin van de jaren ‘20 kregen de eerste serieuze fascistische organisaties wel vorm. Uit de lijst van figuren, die hun stempel hebben gedrukt op het beginnend Nederlands fascisme, waren Wouter Lutkie en Emile Verviers de belangrijkste figuren. Zij wilden een maatschappij bestaande uit ‘een alles doordringend, onverdraagzaam christendom’ dat zij combineerden met fascistische elementen. Mussolini diende als voorbeeld omdat hij met de paus tot een overeenstemming kwam en zo de Rooms-katholieke kerk aan het fascisme bond.[28] Mussolini genoot in de jaren ’20 veel bewondering in verschillende landen, ook in Nederland en België. Desondanks moedigde het Italiaanse regime de vroegfascistische bewegingen in Nederland niet aan. Sommige bewonderaars van hem hoopten dat een leider als Colijn in Nederland hetzelfde zou bereiken als Mussolini in

---

[25] L. SINNER., *De wortels van de Nederlandse politiek: de tweeënveertig politieke partijen sinds 1848,* Amsterdam, 1973, 189.
[26] E. HANSEN., ‘Fascism and Nazism in the Netherlands 1929-1939’, *European Studies Review*, 11(3) (1981), 364-365 en A.A. DE JONGE, *Crisis en critiek der democratie: anti-democratische stromingen en de daarin levende denkbeelden over de staat in Nederland tussen de wereldoorlogen,* Utrecht, 1982, 14-17 en G.R. ZONDERGELD., ‘Fascisme in Nederland : een randverschijnsel’, in *Goed en kwaad: vijftien opstellen, van fascisme tot pacifisme, van Rudolf Steiner tot Colijn,* Antwerpen, 2002, 13-14.
[27] A.A. DE JONGE, *Fascisme,* Leiden, 1985, 21-22 en E. HANSEN., ‘Fascism and Nazism in the Netherlands 1929-1939’, *European Studies Review*, 11(3) (1981), 365.
[28] R.L. SCHUURSMA., *Fascisme-2: in een aantal landen in de jaren 1919 tot 1945,* Kampen, 1975, 22 en E. HANSEN., ‘Fascism and Nazism in the Netherlands 1929-1939’, *European Studies Review*, 11(3) (1981), 365 en L.M.H. JOOSTEN, *Katholieken en fascisme in Nederland 1920-1940,* Hilversum, 1964, 23.

Italië.[29] In de loop van de jaren ’20, onder invloed van deze wegbereiders en een reeks anderen ontstonden een scala van uiterst kleine bewegingen, die uitblonken door interne en onderlinge ruzies, gebrek aan goede leiders en gebrek aan geld. Het vroeg Nederlandse fascisme was erg labiel in zijn journalistieke en politieke formaties en slaagde er dus net zoals het Belgische fascisme niet in om een massabeweging te worden.[30] Een totale verandering in de situatie, waardoor het fascisme voor het eerst kansen zou krijgen, werd teweeg gebracht door de financieel-economische wereldcrisis die zich begin jaren ’30 ook in België en Nederland liet voelen. Overal in Europa kwamen antidemocratische, totalitair-nationalistische stromingen op. De verbijsterende opkomst van Hitlers nationaalsocialisten en het Italiaanse fascisme speelden ook een rol bij de ontwikkeling van het fascisme (en nationaalsocialisme) in België en Nederland. Velen meenden de oorzaak van de crisisellende te moeten zoeken in de gebreken van het parlementair-democratische stelsel. De rechtstreekse politieke afvaardiging, de klassenstrijd en het parlement met zijn politieke partijen dienden worden vervangen door een corporatistisch stelsel gecombineerd met solidarisme en een sterke leider.[31]

De rijping als partijen in een politiek systeem

Het tweede stadium van het fascisme volgens Paxton toonde zich in België en Nederland vooral in de jaren ’30. De economische crisis en de overwinning van de Nazi’s in Duitsland leidde tot het ontstaan van verschillende politieke partijen in België en Nederland die verwantschap met het fascisme en het nazisme vertoonden.[32] Men dient wel te zeggen dat zowel het Nederlandse als het Belgische fascisme er in de jaren ’30 ook niet in slaagde om een massabeweging te worden. Maar desondanks werd de massa toch in beroering gebracht. De verkiezingscijfers van de jaren ’30[33] in beide landen bevestigen dat de rechtse stromingen in beide landen erop vooruit gingen. Ze toonden een radicalisering van het Belgische en Nederlandse fascisme aan. Het werd duidelijk dat het Vlaams-nationalisme in de jaren ’30 steeds meer naar het fascisme neigde. De ontgoocheling over de slakkengang waarmee de Vlaamse eisen werden ingewilligd, maakte dat een belangrijk deel van de min of meer intellectueel ontwikkelde jeugd een toevlucht zocht in een radicaal Vlaams-nationalisme. Het

---

[29] L. SINNER, *De wortels van de Nederlandse politiek: de tweeënveertig politieke partijen sinds 1848*, Amsterdam, 1973, 55.

[30] R.L. SCHUURSMA., *Fascisme-2: in een aantal landen in de jaren 1919 tot 1945*, Kampen, 1975, 22-23 en E. HANSEN., ‘Fascism and Nazism in the Netherlands 1929-1939’, *European Studies Review*, 11(3) (1981), 366-367 en zie schema Fascisme (en nazisme) in Nederland in de jaren ’20 – ‘30 –’40 op p 29.

[31] I. SCHÖFFER, *Het nationaal-socialistische beeld van de geschiedenis der Nederlanden: een historiografische en bibliografische studie*, Utrecht, 1978, 56.

[32] Zie schema Fascisme (en nazisme) in Nederland en België in de jaren ’20 – ‘30 –’40 op p 29-30.

[33] Zie tabellen op p 25-28.

antibelgicisme gaf voedsel aan de afkeer voor de werking van de democratie, die nog meer gediscrediteerd geraakte door een reeks van politiek-financiële schandalen. Deze elementen werden kundig uitgebuit door de verschillende rechtse partijen in België en werkten inspirerend voor het Belgische fascisme.[34] De persoon die de eerste stap ondernam om het fascisme in Vlaanderen te verspreiden was Joris van Severen. Deze persoon verdiende tussen 1921 tot 1929 zijn sporen als kamerlid bij de *Frontpartij*. In 1931 begon hij zijn eigen partij, namelijk het *Verbond van Dietsche Nationaal-solidaristen* (kortweg het *Verdinaso*). Deze nieuwe formatie bereikte echter nooit een grote omvang, maar ze was wel van aanzienlijk ideologisch belang. Het *Verdinaso* kende veel succes onder de Vlaamse studenten in Gent en Leuven, maar het zou nooit een massapartij worden.[35] Van Severen werd sterk beïnvloed door de Action Française van Maurras en het fascisme van Mussolini. Hij was een aanhanger van het rechtse solidarisme en de Groot-Nederlandse gedachte. Het is om deze laatste reden dat hij ook een afdeling opstartte in Nederland. Hij schiep met het *Verdinaso* een 'stijlvolle' rechtsrevolutionaire antiparlementaire formatie, waarmee hij een nationaal-solidaristische orde wou vestigen in een autoritair Dietsland.[36] Belangrijk was dat de vorming van het *Verdinaso* de andere Vlaams-nationalistische organisaties naar het fascisme dreef. Zo ontstond er ook een nieuwe Vlaams-nationalistische partij in 1933 genaamd het *Vlaams Nationalistisch Verbond (VNV)* met de idee om een nieuwe Vlaams-nationale eenheidspartij te smeden.[37] Het voornaamste verschil tussen beide Vlaamse fracties was dat het *Verdinaso* niet deelnam aan de verkiezingen en de parlementaire politiek. Door het gemis aan een echte democratische traditie, aan een krachtige organisatie en een vast beginselprogramma had het *VNV* een autoritaire vorm. Zij mocht nog niet nationaalsocialistisch worden genoemd, maar de partij stond wel open voor dergelijke tendenties. De gebeurtenissen in Europa na 1933 waren niet beslissend geweest voor het *VNV* om de fascistische tour op te gaan, maar ze werkten eerder richtinggevend. Intussen nam in Nederland in hetzelfde jaar het nationaalsocialisme een veel duidelijkere vorm aan. Er ontstonden verschillende partijen en organisaties die zich nationaalsocialistisch noemden. Persoonlijke ruzies hebben deze

---

[34] J. CRAEYBECKX, 'Hoofdstuk 5: Van de grote depressie tot de Tweede Wereldoorlog', in *Politieke geschiedenis van België van 1830 tot heden*, Antwerpen, 2005, 222.

[35] G. CARPINELLI, 'The Flamish variant in Belgian fascism', *Wiener Library Bulletin*, 26(3-4) (1972-1973), 24-25.

[36] B. DE WEVER, *Greep naar de macht: Vlaams-nationalisme en Nieuwe Orde: het VNV 1933-1945*, Tielt, 1994, 70-73 en C. COBBAERT, *In het Nieuwe Europa: de Europese gedachte bij de Nieuwe Orde en collaboratiebewegingen in Vlaanderen (1931-1944)*, Onuitgegeven licentiaatsverhandeling, departement Geschiedenis, Katholieke Universiteit Leuven, 2003, 16 en A.W. WILLEMSEN, Het Vlaams-nationalisme: de geschiedenis van de jaren 1914-1940, Utrecht, 1969, 154-159.

[37] B. DE WEVER, *Greep naar de macht: Vlaams-nationalisme en Nieuwe Orde: het VNV 1933-1945*, Tielt, 1994, 95.

fascistische organisaties door de jaren heen in hun groei belemmerd en daardoor hadden ze geen betekenis in de toenmalige politiek.[38] Het Vlaams-nationalisme had echter een meer diepere, brede en gefundeerde achtergrond dan de rechtse vormen in Nederland. Het is om deze reden dat men in Nederland het Duitse nationaalsocialisme als voorbeeld nam.[39] De belangrijkste fascistische partij in dit verband in Nederland was de *Nationaal Socialistische Beweging (NSB)*. Deze politieke partij ontstond in 1931 maar zou pas omstreeks 1935 enige betekenis krijgen.[40] De *NSB* kende in tegenstelling tot de andere fascistische partijen wel enig 'succes'. Dit aanvankelijke 'succes' was voor een deel te danken geweest aan het feit dat zij een nadrukkelijk nieuwe beweging was onder leiding van de sterke figuur Anton Mussert. Ze was niet belast met de erfenis van de oudere ruziemakende fascistische groepen. De *NSB* was in de jaren '30 de dominante kracht van het radicaal rechts in Nederland. De 'oude' beweging uit de jaren '20 werd daarnaast in zekere zin voortgezet door *Zwart Front*. Deze partij zette de plebejische en radicale traditie voort van de oudere fascistische partijen.[41] De *NSB* en de andere fascistische partijen hadden allen gemeen dat ze streefden naar een eenpartijstelsel van een min of meer totalitair type en dat ze in hun stijl de Italiaanse en Duitse fascistische voorbeelden volgden. Minder radicale en meer traditionele vormen van antidemocratisme kwamen daarnaast ook voor, tot in de boezem van sommige democratische partijen toe.[42] In België ontwikkelde naast een extreme vorm van het Vlaams-nationalisme zich ook een fascistische groep in Wallonië, namelijk *Rex*. Deze partij ontwikkelde zich uit een jongere Rooms-katholieke actie die aanvankelijk onder de hoede van de hoge clerus een beweging voor sociale en religieuze bewustwording onder de leken beoogde. In 1936 maakte de partij onder leiding van Leon Degrelle zich los van de geestelijkheid. Degrelle was een echte dynamische, brutaal-energieke en ruwe fascist die dankzij zijn oratorische en demagogische talenten zich snel naar boven werkte.[43] Zijn partij vertegenwoordigde zowel in Wallonië als in Vlaanderen, hier onder de naam *Rex-Vlaanderen*, het Belgische fascisme. Het denken van Degrelle over de economische malaise mondde uit in een politiek extremisme dat aansloot bij

---

[38] Zie schema Fascisme (en nazisme) in Nederland in de jaren '20 – '30 –'40 op p 29.
[39] I. SCHÖFFER, *Het nationaal-socialistische beeld van de geschiedenis der Nederlanden: een historiografische en bibliografische studie*, Utrecht, 1978, 58 en A.W. WILLEMSEN, Het Vlaams-nationalisme: de geschiedenis van de jaren 1914-1940, Utrecht, 1969, 396.
[40] In april 1935 presenteerde de NSB zich in alle provincies bij de verkiezingen voor de provinciale staten. Ze verwierf bijna 295.000 stemmen, dit is 7,94% van het totaal, en kreeg zetels in de Staten van alle provincies. Bron: A.A. DE JONGE, *Fascisme*, Leiden, 1985, 29.
[41] A.A. DE JONGE, *Crisis en critiek der democratie: anti-democratische stromingen en de daarin levende denkbeelden over de staat in Nederland tussen de wereldoorlogen*, Utrecht, 1982, 270-290.
[42] A.A. DE JONGE, 'Nederland en het fascisme in de jaren dertig', *Spiegel Historiael*, 1 (1980), 623.
[43] I. SCHÖFFER, *Het nationaal-socialistische beeld van de geschiedenis der Nederlanden: een historiografische en bibliografische studie*, Utrecht, 1978, 61-62.

de gedachtegang van het fascisme.[44] Zowel de *NSB*, het *VNV* als *Rex* boekten in de jaren '30 enkele opmerkelijke resultaten bij de verkiezingen, maar deze partijen zouden echter hun opgang niet kunnen verder zetten.[45] De teruggang van het fascisme (en nationaalsocialisme) op het einde van de jaren '30 is echter moeilijk te verklaren. Men kan wijzen op een zekere stemmingswisseling in België en Nederland, die vooral in de democratische partijen merkbaar werd.[46] De schrik over het labiel gebleken electoraat en de ontsteltenis over de antidemocratische tendensen dreef de democraten samen. Het negatieve antiparlementaire gedrag van vooral de *Rex*- en *NSB*-vertegenwoordigers had bovendien een weinig gunstige indruk gemaakt. De rooms-katholieke clerici verboden hun gelovigen om op deze partijen te stemmen. Veel belangrijker in elk geval voor de neergang van deze partijen waren de internationale gebeurtenissen. Het economische leven leek zich sinds 1937 enigszins te herstellen. Bepaalde politieke figuren zoals Hendrik Colijn in Nederland en Paul van Zeeland in België werden de centrale figuren van een hersteld vertrouwen. De ontstellende berichten uit Duitsland en de agressieve, imperialistische politiek van Italië vormden een andere factor die de populariteit van het fascisme en nationaalsocialisme deed afnemen.[47] Mede door de terugval die de fascistische partijen in beide landen kenden, radicaliseerde het Belgische en Nederlandse fascisme. Zo was de situatie vlak voor het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog anders in België dan in Nederland. In Vlaanderen bestond er een relatief krachtig georganiseerde partij met het *VNV*. Ze was weliswaar pro-Duits georiënteerd, maar ideologisch te zeer toegespitst in Vlaamse en Dietse richting om zich werkelijk reeds voor de nazi-ideologie te interesseren, hoezeer het *VNV* ook uiterlijk vele elementen overnam. Men kan echter wel besluiten dat zowel het *Verdinaso*, het *VNV*, als *Rex* evolueerden in een meer

[44] J. STENGERS, 'Belgium', H. ROGGER en E. WEBER red., *The European right: a historical profile*, Berkeley, 1965, 156.

[45] Zie tabel 1, 2 en 3 op p 25-28. Bij de parlementaire verkiezingen van 1936 behaalde Rex 11,5 % van de stemmen, wat 21 kamerzetels opleverde (+ 21 zetels), het VNV had 7,1 % van de stemmen, wat 16 kamerzetels opleverde (+ 8 zetels) Bron: L. SCHEPENS, 'Fascists and nationalists in Belgium, 1919-1940', G. BOTZ en S.U. LARSEN red., in *Who were the fascists: social roots of European fascism,* Bergen, 1980, 502.
In april 1935 presenteerde de NSB zich in alle provincies bij de verkiezingen voor de provinciale staten. Ze verwierf bijna 295.000 stemmen, dit is 7,94% van het totaal, en kreeg zetels in de Staten van alle provincies.

[46] Zie tabel 1, 2 en 3 op p 25-28. De traditionele partijen herstelden het evenwicht bij de parlementaire verkiezingen in 1939. Rex haalde 4,4 % van de stemmen, wat goed was voor 4 zetels (- 17 zetels). Het VNV kende een lichte vooruitgang. Het behaalde 8,3 % van de stemmen wat goed was voor 17 zetels (+ 1 zetel) Bron: L. SCHEPENS, 'Fascists and nationalists in Belgium, 1919-1940', G. BOTZ en S.U. LARSEN red., in *Who were the fascists: social roots of European fascism,* Bergen, 1980, 502-503.
Het NSB behaalde bij de Tweede Kamerverkiezingen van 1937 4,22 % van de stemmen wat de partij 4 zetels opleverde. Deze stemuitslag viel aanvankelijk tegen voor de NSB die hoopte op 20 à 30 zetels. Bron: I. SCHÖFFER, *Het nationaal-socialistische beeld van de geschiedenis der Nederlanden: een historiografische en bibliografische studie,* Utrecht, 1978, 66.

[47] I. SCHÖFFER, *Het nationaal-socialistische beeld van de geschiedenis der Nederlanden: een historiografische en bibliografische studie*, Utrecht, 1978, 64-65.

fascistische richting op het einde van de jaren ’30. Antisemitisme, racisme, anticommunisme,… Het waren elementen die steeds meer naar voor traden in deze partijen.[48] In Nederland was de *NSB* een kleine georganiseerde groep, door tegenslagen gehavend, die in verbittering en isolement steeds meer naar Duitsland opkeek en de nazi-ideologie in zich opnam.[49] Maar in beide landen leefden bij de autoritaire partijen wrok en verbittering tegen het bestaande regime. Zowel in België als in Nederland was het rapaille-element aanwezig dat een latent gevaar betekende. De financieel-economische crisis, de misnoegdheid over de parlementaire democratie, de ontrechting van Vlaanderen,… hadden deze groepen gekweekt.[50] Het is daarom niet verwonderlijk dat verschillende rechtse partijen na 1940 openlijk voor het fascisme of het nationaalsocialisme kozen. Ze zagen nu de kans schoon om hun (politieke) eisen te laten inwilligen en kozen daarom voor de collaboratie.

Het verwerven van de macht

De Duitse inval zelf op 10 mei 1940 had tot logisch gevolg, dat de bewonderaars van de Duitse agressor niet alleen met antipathie bejegend werden, maar spoedig ook als handlangers van de vijand werden gezien. De inval van de Duitsers betekende een grondige wijziging in het bestaan van de rechts-radicale bewegingen in België en Nederland. De Duitse bezetting voltooide de ‘fascismisering’ van de krachten die vlak voor het uitbreken van de oorlog naar het fascisme neigden.[51] De oorlog was echter snel voorbij voor beide landen. De capitulaties van de Nederlandse en Belgische legers, respectievelijk op 14 en 28 mei, werden gevolgd door een wapenstilstand op 22 juni. De Belgische en Nederlandse regering hadden hun land verlaten en trokken in ballingschap tot de oorlog voorbij was. Een verschilpunt was dat het Nederlandse staatshoofd Koningin Wilhelmina samen met haar regering het land verliet. De Belgische vorst Leopold III weigerde echter zijn land te verlaten en bleef tijdens de Tweede Wereldoorlog in België.[52] Van een anti-Duitse stemming zoals in Nederland was in België geen sprake. De herinnering aan de Eerste Wereldoorlog lag hier nog vers in het geheugen en men vreesde terug het ergste. Maar het draaide anders uit. Er waren bijna geen vernielingen en plunderingen en de bezetting verliep zonder noemenswaardige problemen in België. Bij

[48] L. SCHEPENS, ‘Fascists and nationalists in Belgium, 1919-1940’, G. BOTZ en S.U. LARSEN red., in *Who were the fascists: social roots of European fascism,* Bergen, 1980, 512-513.
[49] A.A. DE JONGE, *Het nationaal-socialisme in Nederland: voorgeschiedenis, ontstaan en ontwikkeling,* Den Haag, 1979, 115-121.
[50] I. SCHÖFFER, *Het nationaal-socialistische beeld van de geschiedenis der Nederlanden: een historiografische en bibliografische studie*, Utrecht, 1978, 70-71.
[51] C. COBBAERT, *In het Nieuwe Europa: de Europese gedachte bij de Nieuwe Orde en collaboratiebewegingen in Vlaanderen (1931-1944),* Onuitgegeven licentiaatsverhandeling, departement Geschiedenis, Katholieke Universiteit Leuven, 2003, 21 en S.G. PAYNE, *Fascism: comparison and definition,* Madison, 1980, 135-136.
[52] I. SCHÖFFER, *Het nationaal-socialistische beeld van de geschiedenis der Nederlanden: een historiografische en bibliografische studie*, Utrecht, 1978, 71-73.

het verwerven van de macht in België en Nederland moest men vooral kijken naar de derde deelnemer: de Duitse bezetter. Heel de activiteit van de Belgische en Nederlandse fascisten hing af van diens wil. Het werd snel duidelijk dat men niet kon spreken van 'een' Duitse bezetting. Verschillende groepen, organisaties, personen en klieken werkten langs elkaar, door elkaar en tegen elkaar in. Spoedig zouden de Nederlandse en Belgische fascisten in dit labyrint moeten gaan dwalen en mee integreren om het hoofd boven de heggen te kunnen houden. Nederland en België kregen respectievelijk een civiel en een militair bestuur. Dit verschil woog evenwel niet zwaar door voor de bezetting in beide landen. Er waren echter enkele overeenkomsten in de Duitse bezettingspolitiek. Beide groepen bezettingsapparaten werkten samen met het bestaande inheemse ambtenarenapparaat dat door de uitgeweken regering was achtergelaten.[53] In de eerste fase van bezetting scheen alles wat de politieke wilsvorming aangaat nog op losse schroeven te staan. In de roes van de Duitse overwinningen en gezien er een niet ongunstige stemming onder bevolking was jegens de Duitsers, liet de bezettende macht een zekere vrijheid van politieke vergadering en organisatie toe. Deze 'proeftijd' was veeleer voor de bezetter een middel om *NSB* en *VNV* soepel te maken en in de concurrentie te laten treden met andere kleinere nazipartijen. Dit spel van onderling opbod zou de *NSB* en het *VNV* in Duitse richting moeten leiden.[54] In België boden het *VNV* en *Rex* zich snel aan als collaborerende macht. Bij de inval in België werd Joris van Severen van het *Verdinaso* opgepakt en afgevoerd naar Abbéville in Frankrijk waar hij in de meest onduidelijke omstandigheden om het leven werd gebracht. Zijn partij speelde na zijn overlijden geen belangrijke rol meer. In Nederland bekeerde de *NSB* zich ook snel tot het nationaalsocialisme in de hoop dat het daar de macht zou krijgen. De greep naar de macht werd bevestigd door de benoeming van een groot aantal *VNV*'ers en *NSB*'ers op belangrijke machtsposities, waarmee de bezettende overheid zich ook verzekerde van een Duitsvriendelijk en meewerkend bestuur. De machtspositie van het *VNV* trok verschillende personen uit andere bewegingen aan. In mei 1941 gingen *Rex-Vlaanderen* en het *Verdinaso* op in het *VNV*, dat zijn naam veranderde in *Eenheidsbeweging-VNV*.[55] Maar desondanks, op bevel van het militair bestuur, moest de *Eenheidsbeweging-VNV* afzien van haar Groot-Dietse verklaringen die het had zich voorgenomen. De propaganda moest zich beperken tot

---

[53] I. SCHÖFFER, *Het nationaal-socialistische beeld van de geschiedenis der Nederlanden: een historiografische en bibliografische studie*, Utrecht, 76-81.

[54] Ibidem, 82-83 en zie schema's Fascisme (en nazisme) in België en Nederland in de jaren '20 – '30 –'40 op p 29-30.

[55] B. DE WEVER, *Greep naar de macht: Vlaams-nationalisme en Nieuwe Orde: het VNV 1933-1945*, Tielt, 1994, 393-398 en C. COBBAERT, *In het Nieuwe Europa: de Europese gedachte bij de Nieuwe Orde en collaboratiebewegingen in Vlaanderen (1931-1944),* Onuitgegeven licentiaatsverhandeling, departement Geschiedenis, Katholieke Universiteit Leuven, 2003, 22.

Vlaanderen en België, in afwachting van een beslissing van Hitler over het politieke lot van België en Nederland.[56] In Nederland moest de *NSB* in de beginfase de concurrentie dulden van het *Nationaal Front*[57] en de *Nationale Unie*.[58] Deze twee partijen vormden het tegengewicht van de *NSB* dat nu openlijk pro-Duitsland was geworden. De doelstellingen van Mussert en de *NSB* waren eenvoudig. Zij hoopten dat Hitler Mussert tot hoofd van de Nederlandse staat[59], gebaseerd op de nationaalsocialistische leest, zou maken. Het draaide echter anders uit voor de *NSB* en Mussert. Desondanks was het duidelijk dat zowel de Belgische als Nederlandse collaboratie van meet af aan fascistisch was. De meerderheid van de Belgische en Nederlandse bevolking stond hier tussen in. Zij aanvaarden de Duitse bezetting met tegenzin.

Uitoefenen van de macht

Na de aanval van Duitsland op de Sovjet-Unie op 22 juni 1941 brak een nieuwe fase aan. Alleen het nationaalsocialisme kreeg nu vrijgeleide van de bezetter. Andere politieke partijen werden definitief verboden en bepaalde Duitse autoriteiten, zoals de SS, begonnen hun kaarten te zetten op de grootste nationaalsocialistische partijen van beide landen, namelijk de *NSB* in Nederland en de *Eenheidsbeweging-VNV* in Vlaanderen.[60] In België was de situatie lichtelijk anders dan in Nederland. De *Eenheidsbeweging-VNV* bereikte nooit de positie die de *NSB* had in Nederland. De korte periode van het uitoefenen van de macht ging ook gepaard met een fase van interne spanning en uitholling. De SS was in Vlaanderen buiten de *Eenheidsbeweging-VNV* gebleven. Maar via een andere organisatie kon ook binnen deze partij een splijtzwam doen groeien. Een oudere cultuurintellectuele organisatie, namelijk *De Vlag*[61], werd min of meer toevallig het instrument voor de SS-politiek in Vlaanderen. Voor de Tweede Wereldoorlog was dit een culturele organisatie zonder politieke doeleinden die de culturele contacten tussen de Vlaamse en Duitse intellectuelen probeerde te bevorderen. Na de Duitse inval werd *De Vlag* ook actief in de politieke wereld. Zij vormde het tegengewicht van de *Eenheidsbeweging-VNV*.[62] De *NSB* mocht dan wel de enige toegelaten politieke partij van Nederland zijn, de staatsmacht kreeg het niet volledig toegewezen van de bezetter. Het

---

[56] J. CRAEYBECKX, 'Hoofdstuk 5: Van de grote depressie tot de Tweede Wereldoorlog', in *Politieke geschiedenis van België van 1830 tot heden*, Antwerpen, 2005, 227.
[57] De partijleider Arnold Meijer vormde het Zwart Front in april 1940 om tot Nationaal Front.
[58] Zie schema Fascisme (en nazisme) in en Nederland in de jaren '20 – '30 –'40 op p 29.
[59] Waaraan België en Noord-Frankrijk toegevoegd moest worden.
[60] Zie schema's Fascisme (en nazisme) in België en Nederland in de jaren '20 – '30 –'40 op p 29-30 en L. WILS, 'Natie en geschiedenis: een gevaarlijke cocktail?', R. BAUER ea, in *Tussen herinnering en hoop: geschiedenis en samenleving*, Leuven, 1998, 84.
[61] Voluit Deutsch-Vlämische Arbeitsgemeinschaft.
[62] I. SCHÖFFER, *Het nationaal-socialistische beeld van de geschiedenis der Nederlanden: een historiografische en bibliografische studie*, Utrecht, 84-85 en 90-91.

uitoefenen van de macht bestond er in dat de leden van de *NSB* en *Eenheidsbeweging-VNV* de meeste burgemeesterposten bezetten en belangrijke functies kregen bij de politie en de rechterlijke macht. Doch kan men wel besluiten dat de politieke partijen nooit de macht alleen hebben uitgeoefend. Ze kregen de (staats)macht niet en mochten enkel meeregeren met de bezetter.

Lange termijnplannen van de beweging

De lange termijnplannen van het Belgische en Nederlandse fascisme (en nazisme) werden mee bepaald door het verloop van de oorlog. Alleen illusies vormden nog een houvast voor deze Belgische en Nederlandse fascisten. In de zomer van 1944 werd België bevrijd. Na de bevrijding vluchtten de meest gecompromitteerden van de politieke, militaire en politionele collaboratie naar Duitsland. De bevrijding van Nederland verliep anders dan in België. Terwijl het zuiden al in het najaar van 1944 bevrijd werd, moest het oosten van Nederland wachten tot april 1945 en het westen zelfs tot de Duitse capitulatie op 5 mei 1945. De *NSB* zette haar strijd verder vanuit het noorden van het land. Het werd slechts uitstel van executie. De Vlaamse fascisten (en nationaalsocialisten) zetten de strijd verder vanuit het buitenland.[63] In Duitsland richtten zij een Vlaamse Landleiding, een soort regering in ballingschap, op die de strijd tegen België en de geallieerden voortzette. Ook voor deze fascisten was het slechts uitstel van executie. De capitulatie van Duitsland in mei 1945 betekende echter het einde van het nationaalsocialisme en fascisme. De politieke partijen die het voor het zeggen hadden tijdens de oorlog stierven een stille dood. Verschillende hoofdfiguren van het Belgische en Nederlandse fascisme werden terechtgesteld, anderen gingen jarenlang de gevangenis in of verhuisden naar een ander land. De naoorlogse periode stond in het teken om het vooroorlogse politieke stelsel in België en Nederland weer op te bouwen, te stabiliseren en te versterken. De autoritaire, rechtse stromingen afbouwen die tijdens het interbellum waren ontstaan vormde de leidraad van het politieke beleid tijdens de naoorlogse periode. Men wilde toen aan de terugkeer naar de vroegere parlementaire democratie prioriteit verlenen. Zowel in de regeringen als in alle onderafdelingen van het georganiseerde verzet was men bij de bevrijding onmiddellijk actief bezig geweest met de voorbereiding van de zuiveringsactie.[64]

[63] I. SCHÖFFER, *Het nationaal-socialistische beeld van de geschiedenis der Nederlanden: een historiografische en bibliografische studie,* Utrecht, 95-98.
[64] E. WITTE, ‘Hoofdstuk 6: Tussen restauratie en vernieuwing (1944-1950)’, in *Politieke geschiedenis van België van 1830 tot heden,* Antwerpen, 2005, 247 en 262-263.

Conclusie

In het eerste deel hebben we een korte bijdrage gegeven over de historiografische discussie met betrekking tot de definitie van het fascisme. Van bij het begin splitste de fascistische theorie zich in twee gescheiden families, namelijk de marxistische en de niet-marxistische. De marxisten zagen het fascisme als een contrarevolutie. Het fascisme stond als bedreiging tegenover het socialisme en tegen de hegemonie van het kapitalisme. De niet-marxisten hadden geen gemeenschappelijke theorie of interpretatie over het fascisme. In de jaren ‘70 ontstond er in de marge van het schisma tussen politieke theorieën en empirische geschiedschrijving een debat over de definitie van het fascisme. Verschillende studies brachten inzichten in verschillende ingewikkelde aspecten van het fascisme, maar ze ondermijnden tegelijkertijd het belang van een duidelijk omschreven definitie. Er bestond geen consensus over een mogelijke definitie van het fascisme. In 1998 werd door Roger Griffin in zijn werk *International fascism: theories, causes and the new consensus* een poging ondernomen om een consensus te bereiken in verband met de definitie van een ‘generic fascism’. Deze consensus stelde vast dat ‘generic fascism’ vooral een fenomeen van het interbellum is geweest. Kort kan men zeggen dat het fascisme berustte op een extremistisch nationalisme en vooral een antibeweging was. Het ontwikkelde een relatief unieke publieke stijl met de nadruk op massa-emotie met militaristische kenmerken. Het streefde naar een autoritaire staat die de economische belangengroepen aan zich ondergeschikt maakte en het streefde zijn doelen na door middel van een hiërarchisch gestructureerde massabeweging. Maar ondanks de poging van Griffin bestaat er na meer dan 85 jaar geschiedschrijving over het fascisme nog steeds geen vaste eenduidige definitie en dit zal waarschijnlijk ook zo blijven.[65]

In het tweede deel kwam de eigenlijke vergelijking tussen België en Nederland aan bod. Deze vergelijking werd uitgewerkt volgens het schema van stadia van de Amerikaanse historicus Robert O. Paxton. Men kan nauwelijks spreken van ‘een Nederlands en Belgisch fascisme’. Men moet meer spreken over fascisme in België en Nederland. Het fascisme werd in deze landen vertegenwoordigd door verschillende politieke partijen die verschillende uitgangspunten hadden zodat men niet spreken over ‘een Nederlands en Belgisch fascisme’. We kunnen dus stellen dat het fascisme voorkwam in een reeks van vormen die sterk verschilden in radicalisme en in aanpassing aan plaatselijke factoren. Voor de geschiedenis van het fascisme (en nationaalsocialisme) vormde in België de Eerste Wereldoorlog een

[65] A.A DE JONGE, ‘Het fascisme en nationaal-socialisme’, N. BOOTSMA en P. LUYKX red., in *De laatste tijd: geschiedschrijving over Nederland in de 20e eeuw*, Utrecht, 1987, 166.

onmiskenbaar uitgangspunt. Na de oorlog kende België een opstoot van nationalistische bewegingen die in de naoorlogse jaren een belangrijke rol speelden. Het Vlaams- en Belgisch-nationalisme vormden een kweekvijver voor uiterst rechtse stromingen. Doch slaagden beide strekkingen er niet in om een massabeweging te worden in de jaren ’20. Het Nederlandse fascisme kende zijn oorsprong niet in de Eerste Wereldoorlog. Doordat Nederland niet had deelgenomen aan deze oorlog had het Nederlandse volk niet die diepgaande schokken meegemaakt die België wel had getroffen. Hier heerste er geen frustraties over de oorlog en was er geen generatie oud-frontstrijders die zich na de oorlog zou organiseren. Na de oorlog kende Nederland een duale crisis die de staatsvorm in vraag trok. Zo ontstonden er in de naoorlogse jaren verschillende autoritaire clubs en forums die kritiek hadden op de liberale, parlementaire staat. Ze stelden de vorm van de Nederlandse staat en de aard van de politieke instituties in Nederland in vraag. Het Nederlandse fascisme heeft zijn wegbereiders niet in een groep, maar in verschillende los van elkaar staande groeperingen. Net zoals in België deden deze strekkingen geen poging om de massa te organiseren. In de loop van de jaren ’20, onder invloed van de wegbereiders, ontstond een scala van uiterst kleine bewegingen die er ook niet slaagden de massa te verenigen. In de jaren ’30 kwam er een verandering waardoor het fascisme voor het eerst ‘zijn kans’ zou krijgen in België en Nederland. De financieel-economische crisis en de overwinning van de nazi’s in Duitsland beïnvloedden het fascisme in België en Nederland. Het Vlaams-nationalisme kwam in de jaren ’30 in het vaarwater van het fascisme en nationaalsocialisme terecht. De politieke partijen *Verdinaso* en *VNV* evolueerden op het einde van de jaren ’30 tot fascistische partijen. De Waalse strekking van het fascisme in België werd vertegenwoordigd door *Rex*. Deze partij evolueerde eveneens tot een fascistische partij. In Nederland nam het nationaalsocialisme een duidelijkere vorm aan dan in België. Er ontstonden verschillende partijen en organisaties die zich nationaalsocialistisch noemden. Maar geen van deze partijen kende enig succes. De enige politieke partij die in Nederland ‘succes’ kende was de *NSB*. Zij werd de dominante kracht van het radicaal rechts in Nederland in de jaren ’30. Er was echter een verschilpunt tussen het fascisme in België en Nederland in deze periode. De Vlaamse variant van het Belgische fascisme had echter een meer diepere, brede en gefundeerde achtergrond dan de rechtse vormen in Nederland. Het is juist daarom dat de politieke partijen in Nederland sneller in nationaalsocialistische vorm evolueerden. Ondanks enkele opmerkelijke verkiezingsuitslagen in de jaren ’30 slaagden zowel het Belgische als Nederlandse fascisme er niet om een massabeweging te worden. Men kan hoogstens besluiten de massa in beroering werd gebracht. De inval van de Duitsers betekende een grondige wijziging in het bestaan van de

rechts-radicale bewegingen in België en Nederland. De Duitse bezetting voltooide de ‘fascismisering’ van de krachten die voor de oorlog naar het fascisme neigden. In België collaboreerden *Rex* en het *VNV* en in Nederland de *NSB*. Toch kregen zij de macht niet volledig toegewezen en moesten ze deze delen met de bezetters. Het was wel duidelijk dat zowel de Belgische als de Nederlandse collaboratie van meet af aan fascistisch waren. Doch was er een verschil tussen de collaboratie in beide landen. Het *VNV* kreeg echter nooit de positie die de *NSB* had in Nederland. De korte periode van het uitoefenen van de macht ging in België gepaard met een fase van interne spanning en uitholling voor het *VNV*. De *De Vlag* vormde het tegengewicht van de *Eenheidsbeweging-VNV*. De *NSB* daarentegen was de enige toegelaten partij in Nederland. Het einde van de Tweede Wereldoorlog vormde een breuk voor het fascisme (en nazisme) in België en Nederland. De wantoestanden die het Hitler-regime had veroorzaakt zorgden ervoor dat er werd afgerekend met de rechtse krachten die het voor het zeggen hadden tijdens de oorlog.

Men kan besluiten dat noch het fascisme noch het nationaalsocialisme een brede publieke steun genoot in België en Nederland. Het bleef een randfenomeen dat er niet in slaagde een massabeweging te worden. Het fascisme in België en Nederland had echter sterker kunnen zijn indien het zich had verenigd in een grote groep.

Bibliografie

Literatuur

1. BERNSTEIN, S., BURUCOA-BRUANDET, C. en MILZA, P., 'Fascisme', *Dictionnaire historique des fascismes et du nazisme,* Brussel, 1992, 271-272 en 805-807 en 823.
2. CARPINELLI, G., 'The Flamish variant in Belgian fascism', *Wiener Library Bulletin,* 26(3-4) (1972-1973), 20-27.
3. CARSTEN, F.L., *The rise of fascism,* Londen, 1967.
4. CHERTOK, R.H., *Belgian Fascism,* Ann Arbor, 1977.
5. CRAEYBECKX, J., 'Hoofdstuk 4: Van de Eerste Wereldoorlog tot de grote economische depressie', in *Politieke geschiedenis van België van 1830 tot heden,* Antwerpen, 2005, 174-184 en 193-198.
6. CRAEYBECKX, J., 'Hoofdstuk 5: Van de grote depressie tot de Tweede Wereldoorlog', in *Politieke geschiedenis van België van 1830 tot heden,* Antwerpen, 2005, 205-212 en 221-246.
7. COBBAERT, C., *In het Nieuwe Europa: de Europese gedachte bij de Nieuwe Orde en collaboratiebewegingen in Vlaanderen (1931-1944),* Onuitgegeven licentiaatsverhandeling, departement Geschiedenis, Katholieke Universiteit Leuven, 2003.
8. DE BOCK, W. en DE WILDE, M., *De mooiste jaren van een generatie: de nieuwe orde in België voor, tijdens en na WO II,* Berchem, 1982.
9. DE JONGE, A.A., *Fascisme,* Leiden, 1985.
10. DE JONGE, A.A., 'Fascisme: een omstreden en beladen begrip', *Spiegel Historiael,* 22 (1987), 484-487.
11. DE JONGE, A.A., 'Het fascisme en nationaal-socialisme', N. BOOTSMA en P. LUYKX red., in *De laatste tijd: geschiedschrijving over Nederland in de 20e eeuw,* Utrecht, 1987, 166-191.
12. DE JONGE, A.A., *Het nationaal-socialisme in Nederland: voorgeschiedenis, ontstaan en ontwikkeling,* Den Haag, 1979.
13. DE JONGE, A.A, *Crisis en critiek der democratie: anti-democratische stromingen en de daarin levende denkbeelden over de staat in Nederland tussen de wereldoorlogen,* Utrecht, 1982.
14. DE JONGE, A.A., 'Nederland en het fascisme in de jaren dertig', *Spiegel Historiael,* 1 (1980), 621-626.
15. DE WAELE, M., GAUS, H. en VAN EENOO, R., *Beknopte bibliografie van de politieke en sociaal-ekonomische evolutie van België 1918-1988,* Gent, 1988.
16. DE WEVER, B., *Greep naar de macht: Vlaams-nationalisme en Nieuwe Orde: het VNV 1933-1945,* Tielt, 1994.
17. GERARD, E., *Hedendaagse geschiedenis,* Leuven, 2005, 204-218.
18. GRIFFIN, R., *International fascism: theories, causes and the new consensus,* Londen, 1998.
19. HANSEN, E., 'Fascism and Nazism in the Netherlands 1929-1939', *European Studies Review*, 11(3) (1981), 355-385.
20. JOOSTEN, L.M.H., *Katholieken en fascisme in Nederland 1920-1940,* Hilversum, 1964.
21. KALLIS, A.A., *The fascism reader,* Londen, 2003.
22. LONDERS, J., *De negatieve werking van een civiele maatschappij: België in de jaren '30: case-study's van het Verdinaso, het VNV en Rex Vlaanderen*, Onuitgegeven

licentiaatsverhandeling, departement sociale wetenschappen, Katholieke Universiteit Leuven, 2006.

23. LUCARDIE, P., *Nederland, stromenland: een geschiedenis van de politieke stromingen,* Leiden, 1985.
24. LUKACS, J., *The Hitler of history,* New York, 1997.
25. MAIER, C., *The unmasterable past,* Cambridge, 1988.
26. NOLTE, E., *Der faschismus in seiner Epoche: Action Française, Italienischer Faschismus, Nationalsozialismus* , Munchen, 1963 (vertaald door VENNEWITZ, L., *Three faces of fascism: action Française, Italian fascism, national socialism,* New York, 1969.
27. PAXTON, R.O., *The anatomy of fascism,* New York, 2004 (vertaald door KROL, E., *De anatomie van het fascisme,* Amsterdam, 2005).
28. PAXTON, R.O., 'The five stages of fascism', *The Journal of Modern History,* 70 (1998), 1-23.
29. PAYNE, S.G., *A history of fascism, 1914-1945*, Londen, 1996.
30. PAYNE, S.G., *Fascism: comparison and definition*, Madison, 1980.
31. REES, P., *Fascism and pre-fascism in Europe, 1890-1945: a bibliography of the extreme right*, Brighton, 1996.
32. SCHEPENS, L., 'Fascists and nationalists in Belgium, 1919-1940', G. BOTZ en S.U. LARSEN red., in *Who were the fascists: social roots of European fascism,* Bergen, 1980, 501-516.
33. SCHÖFFER, I., *Het nationaal-socialistische beeld van de geschiedenis der Nederlanden: een historiografische en bibliografische studie,* Utrecht, 1978.
34. SCHUURSMA, R.L., *Fascisme-2: in een aantal landen in de jaren 1919 tot 1945,* Kampen, 1975.
35. STENGERS, J., 'Belgium', H. ROGGER en E. WEBER red., *The European right: a historical profile,* Berkeley, 1965, 128-167.
36. SINNER, L., *De wortels van de Nederlandse politiek: de tweeënveertig politieke partijen sinds 1848,* Amsterdam, 1973.
37. VOS, L., 'Rechts-radicalisme', *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging,* Tielt, 1998, 2550-2556.
38. WILLEMSEN, A.W., Het Vlaams-nationalisme: de geschiedenis van de jaren 1914-1940, Utrecht, 1969.
39. WILS, L., 'Natie en geschiedenis: een gevaarlijke cocktail?', R. BAUER ea, in *Tussen herinnering en hoop: geschiedenis en samenleving,* Leuven, 1998, 67-87.
40. WITTE, E., 'Hoofdstuk 6: Tussen restauratie en vernieuwing (1944-1950)', in *Politieke geschiedenis van België van 1830 tot heden,* Antwerpen, 2005, 262-268.
41. WOOLF, S.J., *Fascism in Europe,* Londen, 1981.
42. ZONDERGELD, G.R., 'Fascisme in Nederland : een randverschijnsel', in *Goed en kwaad: vijftien opstellen, van fascisme tot pacifisme, van Rudolf Steiner tot Colijn,* Antwerpen, 2002, 11-30.

Websites

1. http://www.verkiezingen.fgov.be/index.php?id=423&L=1.
2. http://www.allesopeenrij.nl/index.html?page=http://www.allesopeenrij.nl/lijsten/politiek/kiesrecht.html.
3. http://www.nlverkiezingen.com/TK1837P.html.
4. http://www.nlverkiezingen.com/TK1837.html.

Bijlagen

Tabellen

Tabel 1: Verkiezingsresultaten van de kamer van volksvertegenwoordigers in België tussen 1919 en 1939.

Table 1. *Election Results for the Chamber of Representatives 1919–1939**

	Catholics		Socialists		Liberals		Flemish Nation-alists		Com-munists		Rex		Others	
	%	seats	%	seats	%	seats	%	seats	%	seats	%	seats	%	seats
1919.....	38.8	73	36.6	70	17.6	34	2.6	5	–	–	–	–	–	4
1921.....	41.3	80	34.8	68	17.8	33	3.0	4	–	–	–	–	–	1
1925.....	38.6	78	39.4	78	14.6	23	3.9	6	1.6	2	–	–	–	–
1929.....	38.5	76	36.0	70	16.6	28	6.3	11	1.9	1	–	–	–	1
1932.....	38.6	79	37.1	73	14.3	24	5.9	8	2.8	3	–	–	–	–
1936.....	28.8	63	32.1	70	12.4	23	7.1	16	6.1	9	11.5	21	–	–
1939.....	32.7	73	30.2	64	17.2	33	8.3	17	5.4	9	4.4	4	–	2

* The number of seats in proportion to the population was from 1919 to 1921: 186; from 1925 to 1932: 187; from 1936 to 1939: 202.
Source: Theo Luykx, *Politieke Geschiedenis van België van 1789 tot heden* (Brussel, Amsterdam, Elsevier 1964) pp. 540–542.

De Flemish Nationalists komen overeen met het *VNV*.

Bron: SCHEPENS, L., 'Fascists and nationalists in Belgium, 1919-1940', G. BOTZ en S.U. LARSEN red., in *Who were the fascists: social roots of European fascism,* Bergen, 1980, 502.

Tabel 2:

Verkiezingsresultaten van de Tweede Kamer in Nederland tussen 1918 en 1937: in % per partij.

Tweede-kamerverkiezingen 1918-1937

Percentage stemmen per partij

	1918	1922	1925	1929	1933	1937
Antirevolutionairen	13,36%	13,73%	12,23%	11,59%	13,43%	16,40%
Christelijk-Historische Unie	6,55%	10,88%	9,90%	10,49%	9,13%	7,46%
Rooms-Katholieke Staatspartij	29,97%	29,86%	28,63%	29,64%	27,87%	28,84%
Staatkundig Gereformeerde Partij	0,39%	0,91%	2,03%	2,27%	2,51%	1,94%
Hervormd Gereformeerde Staatspartij		0,70%	0,98%	1,06%	0,91%	0,60%
Christelijke-Sociale Partij (PVP in 1925)	0,61%	0,67%				
Christelijk Democratische Unie	0,79%	0,71%	0,45%	0,38%	1,03%	2,09%
Bond van Christen-Socialisten	0,63%					
Rooms-Katholieke Volkspartij (Lijsten Arts in 1922)			1,19%	0,70%	1,10%	
Katholiek Democratische Partij (RKVP tot 1933)						0,68%
Vrijzinnig Democratische Bond	5,33%	4,59%	6,07%	6,18%	5,08%	5,90%
Liberale Staatspartij "de Vrijheidsbond"		9,26%	8,74%	7,37%	6,95%	3,95%
Bond van Vrije Liberalen	3,81%					
Economische Bond	3,13%					
Neutrale Partij	0,53%					
Liberale Unie	6,19%					
Liberale groep		0,62%				
Sociaal-Democratische Arbeiderspartij	22,03%	19,38%	22,90%	23,81%	21,46%	21,95%
Sociaal-Democratische Partij	2,31%					
Communistische Partij van Nederland		1,83%	1,19%		3,18%	3,35%
Lijst De Visser + Lijst Wijnkoop				2,00%		
Socialistische Partij	0,67%	0,42%	0,38%			
Revolutionair-Socialistische Partij (fusie R.A.C. en S.P.)				0,65%	1,30%	
Revolutionair-Socialistische Arbeiderspartij (RSP tot 1933)						0,81%
Middenstandspartij	0,94%		0,75%			
Plattelandersbond (links)	0,41%	1,25%	2,03%	1,03%		
Nederlandse Boeren-, Tuinders- en Middenstandspartij					1,28%	0,17%
Verbond Democratisering Weermacht	0,51%					
Middenpartij voor Stad en Land				1,18%		
Verbond voor Nationaal Herstel[66]					0,81%	0,15%
Nationaal-Socialistische Beweging						4,22%
Overige partijen	1,86%	5,18%	2,54%	1,64%	3,96%	1,48%

[66] Zie voetnoot 66 voor meer uitleg op p 27.

Detail "Overige partijen" - de "rechtse" partijen

Overige partijen	1918	1922	1925	1929	1933	1937
Rapaille-partij		0,39%	0,15%			
Vaderlandsche Partij		0,01%	0,41%			
Verbond der Actualisten			0,07%			
Verbond van Nationalisten				0,11%	0,17%	
Anti-Stemdwang-Partij				0,03%		
Algemeene Nederlandse Fascistenbond					0,46%	
Nationaal Socialistische Partij					0,06%	
Nederlandse Fascisten Unie					0,05%	
Oranjefascisten					0,01%	
Actie Bouwman						0,52%
Nederlandsch Volksfascisme "Zwart Front"						0,20%
Nationaal-Socialistische-Nederlandsche-Arbeiderspartij						0,02%

<u>Bron:</u> http://www.nlverkiezingen.com/TK1837P.html.

Tabel 3:

Verkiezingsresultaten van de Tweede Kamer in Nederland tussen 1918 en 1937: Zetelverdeling.

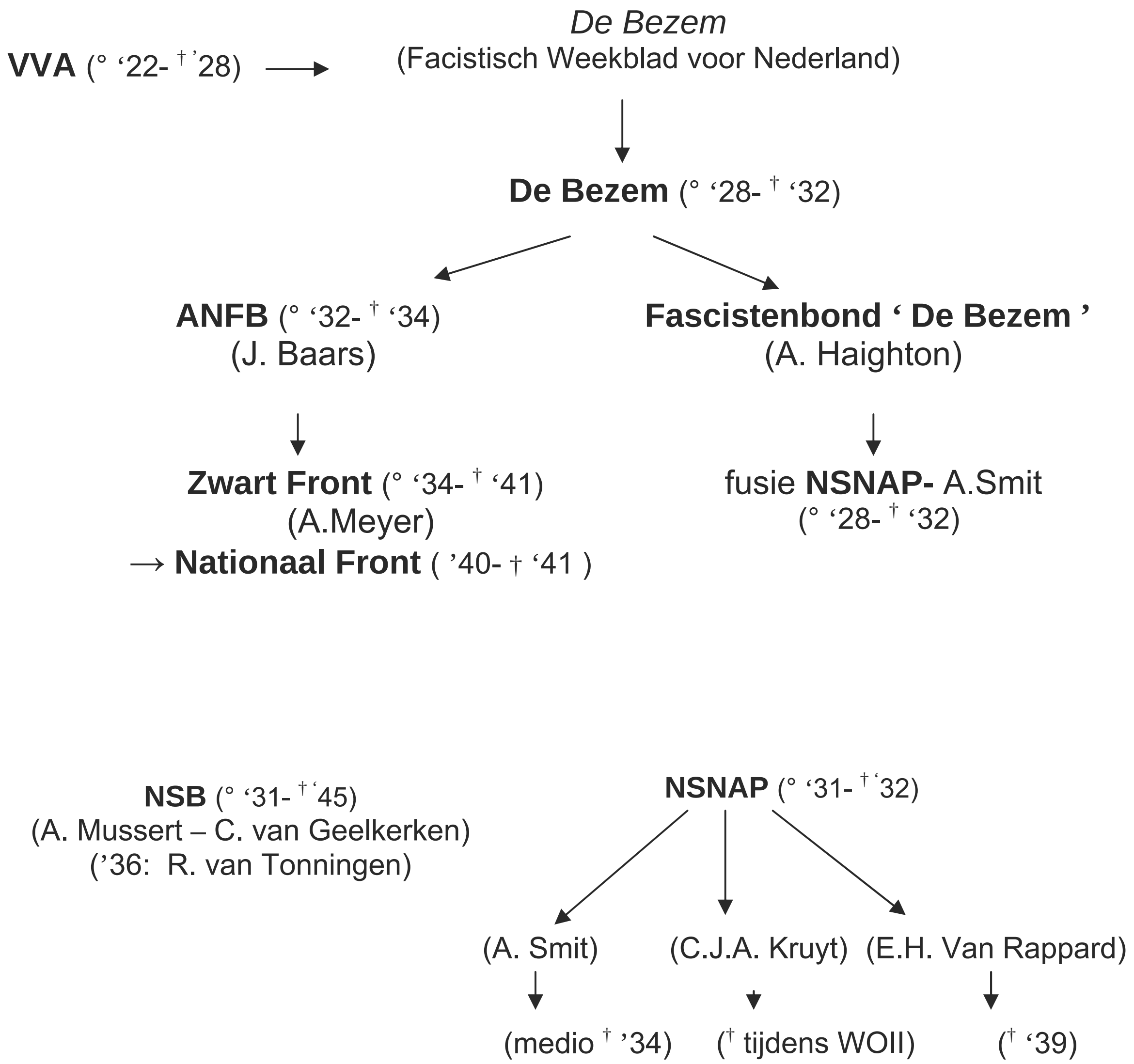
Tweede-kamerverkiezingen 1918-1937 Zetelverdeling	1918	1922	1925	1929	1933	1937
Antirevolutionairen	13	16	13	12	14	17
Christelijk-Historische Unie	7	11	11	11	10	8
Rooms-Katholieke Staatspartij	30	32	30	30	28	31
Staatkundig Gereformeerde Partij	0	1	2	3	3	2
Hervormd Gereformeerde Staatspartij		0	1	1	1	0
Christelijke-Sociale Partij	1	0				
Christelijk Democratische Unie	1	0	0	0	1	2
Bond van Christen-Socialisten	1					
RK Volkspartij/Kath.Dem.Partij			1	0	1	0
Vrijzinnig Democratische Bond	5	5	7	7	6	6
Liberale Staatspartij "de Vrijheidsbond"		10	9	8	7	4
Bond van Vrije Liberalen	4					
Economische Bond	3					
Neutrale Partij	1					
Liberale Unie	6					
Liberale groep		1				
Sociaal-Democratische Arbeiderspartij	22	20	24	24	22	23
Sociaal-Democratische Partij	2					
Communistische Partij van Nederland		2	1	2	4	3
SP/RSP/RSAP	1	0	0	0	1	0
Middenstandspartij	1		0			
Plattelandersbond/NBTMP	1	2	1	1	1	0
Verbond Democratisering Weermacht	1					
Middenpartij voor Stad en Land				1		
Verbond voor Nationaal Herstel[67]					1	0
Nationaal-Socialistische Beweging						4
Overige partijen	0	0	0	0	0	0

Bron: http://www.nlverkiezingen.com/TK1837P.html.

[67] Deze partij was niet fascistisch volgens de hierboven gegeven definitie, maar men kan deze partij rekenen tot de conservatieve vleugel van het Nederlandse fascisme. Het legde alle nadruk op gezag en orde en toonde weinig belangstelling voor de sociale demagogie, die meestal de fascistische groepen kenmerkt. Bron: A.A. DE JONGE, *Fascisme*, Leiden, 1985, 38.

Schema’s

Schema 1: Fascisme (en nazisme) in Nederland in de jaren ’20 – ‘30 –‘40.

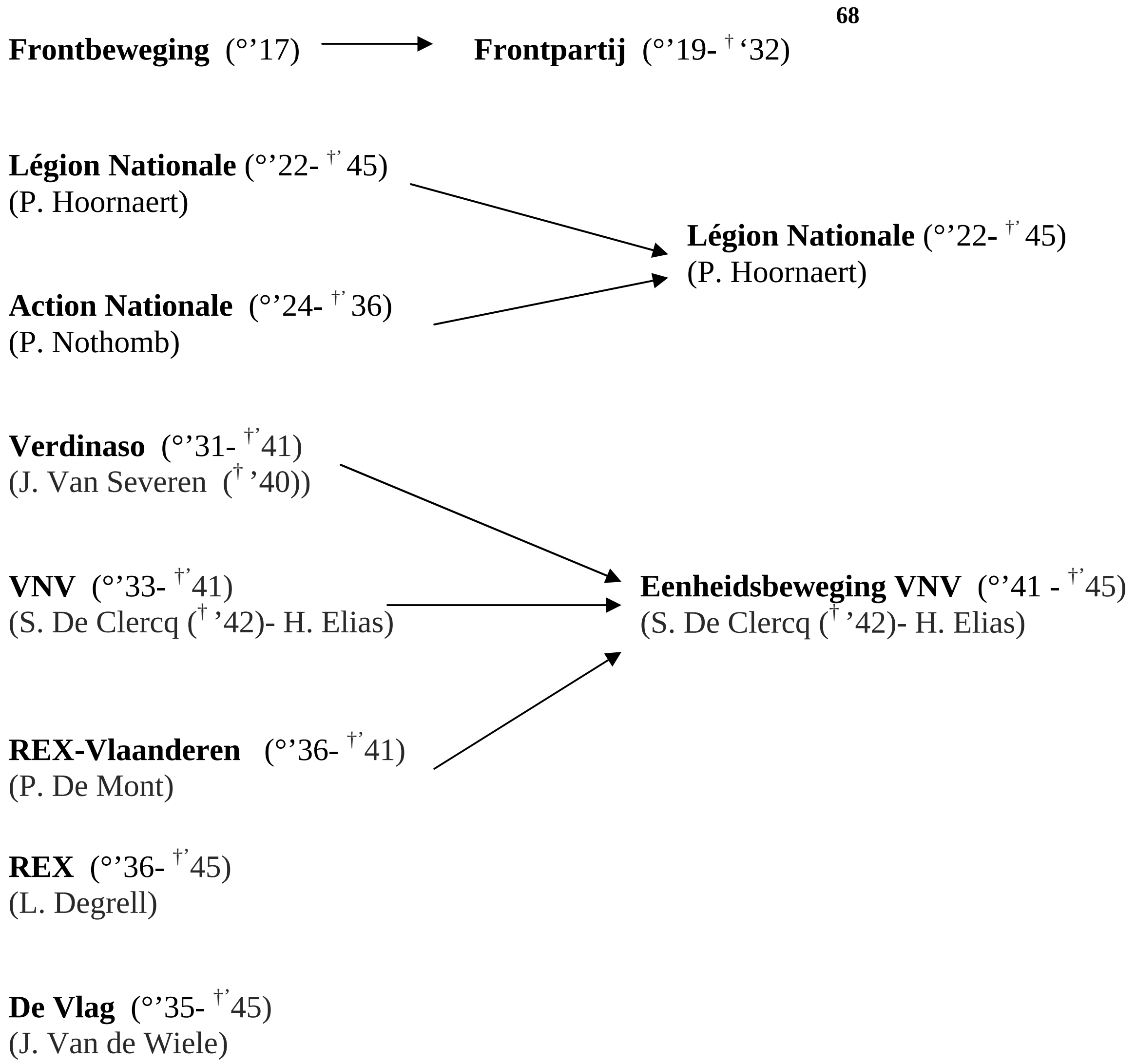

VNH (° ‘33- † ‘40)
(H.H.A. van Gybland Oosterhoff)

Verdinaso-Nederland (° ‘34- † ‘40) → bij begin WOII fusie met NSB
(Ernst Voorhoeve)

Nederlandse Unie (° ‘40- † ‘41)

Schema 2: Fascisme (en nazisme) in België in de jaren '20 – '30 –'40.

Lijst van afkortingen gebruikt in de schema's:

ANFB	Algemeen Nederlandse Facistenbond
De Vlag	Deutsch-Vlämische Arbeitsgemeinschaft
NSB	Nationaal-Socialistische Beweging
NSNAP	Nationaal-Socialistische-Nederlandsche-Arbeiderspartij
Verdinaso	Verbond van Dietsche Nationaal-solidaristen
VNH	Verbond voor Nationaal Herstel
VNV	Vlaams Nationalistisch Verbond
VVA	Verbond van Actualisten

[68] De Frontpartij was niet fascistisch volgens de hierboven gegeven definitie. Desondanks bevatte de partij prefascistische elementen.

Dieter Maho
Master Geschiedenis

Inhoudstabel